

TEMAHEFTER FRA PPT FOR YTRE NORDMØRE

TA GREP

OM POSITIV

OPPMERKSOMHET

ROS OG OPPMUNTRING

Heftet kan lastes ned fra PPT for Ytre Nordmøre sin hjemmeside: <http://www.pptytrenordmore.no>

Innhold

Innledning.....	3
Forskjellige former for positiv oppmerksomhet	4
Hvorfor skal vi rose og belønne elevene for at de gjør det de skal gjøre?.....	7
Skolens plan for systematisk oppfølging.....	8
Hvordan opprettholde fokus?	10
Pedagogisk materiell, gladmeldinger	11
Pedagogisk materiell, registrering av måloppnåelse	12
Pedagogisk materiell, verdikort	16
Pedagogisk materiell, belønningsmeny.....	17
Referanser benyttet i alle temaheftene	18

Innledning

Dette heftet er ett av flere i serien «Temahefter fra PPT for Ytre Nordmøre». Heftene er en del av PPTs satsing på et godt læringsmiljø hvor relasjonell klasseledelse og tilpassinger står sentralt.

Alle heftene bygger på anerkjent kunnskap om hva som gir effekt i skolen, både med tanke på sosiale og faglige ferdigheter. Det er gjort mye forskning og skrevet mange gode bøker om disse temaene. Vi har sammenfattet noe av dette og knyttet det til praktiske tips i skolehverdagen. Både innholdet i heftene og de ulike praktiske tipsene er i tråd med UDIRs satsing på læringsmiljø.

I heftet «Informasjon og forankring» finner du mer om blant annet de skoleomfattende programmene som heftene bygger på. Der finner du også et forslag til implementeringsarbeid på skolen.

Før skolen tar i bruk dette heftet bør arbeidet med implementering ha blitt gitt tilstrekkelig tid på skolen. Forskningsbasert vurdering av de skoleomfattende programmene vi refererer til, viser til flere suksessfaktorer for å lykkes med endringsarbeid i skolen. Vi trekker frem:

- Ledelsens engasjement og oppfølging av arbeidet
- Godt arbeid med implementeringsprosessen
- Systematisk arbeid med temaene over tid
- Oppfølging fra skolens støttesystem (her PPT)

I PPTs forslag til fremdriftsplan ligger det en forventning om et tett samarbeid og oppfølging fra PPT i arbeidet med heftene. Vi ser frem til dette spennende samarbeidet med skolene.

Tone M. Berg
Prosjektleder for «Ta grep», PPT for Ytre Nordmøre

Tormod Sandvik
Leder av PPT for Ytre Nordmøre

Magne Gjernes
Leder av styret i PPT for Ytre Nordmøre

Forskjellige former for positiv oppmerksomhet

I jobben som lærer er en av de viktigste oppgavene å motivere elevene til arbeid. En elevgruppe er en gruppe enkeltindivider. De er satt sammen ut fra det året de er født og hvor de er født. Familiens eller egne interesser, verdier og holdninger er ikke med i denne vurderingen. Dermed vil vi ha et stort sprik i en elevgruppe. Det som motiverer den ene motiverer nødvendigvis ikke den andre.

Uavhengig av motivasjonsfaktorer vet vi at positiv oppmerksomhet rettet mot den faglige og sosiale atferden vi ønsker, vil øke sannsynligheten for at vi får mer av nettopp den atferden.

Det er lærere som er skeptiske til å gi mye ros. Ros gitt i utid, uten oppriktighet har heller ikke stor effekt. Eleven vil etter hvert ikke legge vekt på det du sier da de opplever at du ikke mener det. Hvordan den positive oppmerksomheten gis er ikke uvesentlig.

Beskrivende kommentarer

Beskrivende kommentarer er en effektiv måte å fortelle elevene om hvilken faglig og sosial atferd som er forventet. Det er en god måte å gi elevene veiledning i rolige perioder. Det gir deg også en god anledning til å gi de elevene som ikke har en utfordrende atferd positiv oppmerksomhet.

Denne formen for positiv oppmerksomhet er, i motsetning til ros, verdinøytral. Det kan være avgjørende for flere elever.

Eksempler på beskrivende kommentarer kan være:

- «Nora, nå var du raskt i gang med å skrive.»
- «Der har du god orden i matteboka di Trym.»
- «Lars og Sindre, nå ser jeg at dere deler på bilene når dere leker sammen.»
- «Jeg la merke til at du holdt plassen din i rekka, Oda.»

Når du kjenner elevene vil beskrivende kommentarer være en måte å kommunisere på, som gir deg mulighet til å minne eleven på deres mål og støtte dem i å nå dem. Du hjelper dem til å huske og de får en mestringsfølelse selv når de ikke er helt i mål. Du beskriver det de gjør rett.

Ros

Ros er mer en verdivurdering av elevenes atferd. Den forteller elevene hva du som lærer mener om dem og det faglige og sosiale de gjør. Ros bør være kjennetegnet av:

- Rosen bør være **spesifikk**. Den bør inneholde informasjon om hva eleven gjør som utløser rosen. For eksempel: «Så fint at du kommer tidsnok til timen, Erik»
- Hold rosen **ren**. Ros den spesifikke atferden uten å legge til en kritisk kommentar. Det er lett å falle i fellen med for eksempel: «Så fint du sitter på plassen din Ella, men pulten din er alt for rotete». En slik ros har lite annen effekt enn å gi negativ oppmerksomhet.

- **Troverdig** ros. Skal rosen virke må den være troverdig. Vær oppmerksom på kroppsspråket ditt. Elevene leser det lett og du blir fort avslørt om du ikke mener rosen.

Naboros

Naboros er en god måte å gjøre elevene bevisste på hva du forventer samtidig som det gir positiv oppmerksomhet til en som følger forventningen. Når du gir naboros velger du å ikke kommentere en elev som ikke følger forventningene, men rette oppmerksomheten mot eleven ved siden av som følger forventningene.

Et eksempel kan være en situasjon hvor elevene skal hente bøkene i hylla si. Per har hentet sine bøker, mens Christoffer som sitter på plassen ved siden av, fremdeles somler borte ved hyllene. Ofte velger vi å gi en beskjed til Christoffer om at han må skynde seg og finne bøkene og komme på plassen sin. Ved å gi naboros kommenterer vi Per. «Per, du har hentet bøkene dine, flott!» «og der har Kari hentet sine.....» Barn ønsker å høre positive ting. De vil helst ha gode tilbakemeldinger, dermed er sannsynligheten for at naboros vil fremme forventet atferd stor.

Belønning

Beskrivende kommentarer og ulike former for ros bør være en del av den daglige kommunikasjonen i klasserommet. Noen elever, i noen perioder, vil trenge en forsterkning for å opprettholde motivasjonen til å jobbe med det de opplever er vanskelig.

Her kommer belønning inn som en ekstra gulrot. Belønning kan brukes på hele klassen, og individuelt.

Belønning kan gi assosiasjoner til kosetimer med godteri, kaker og film, eller ting som koster. Belønning i skolen bør være noe annet. Kosetimer av den typen er gjerne knyttet til jul og sommeravslutning.

Vi foreslår at det utarbeides forslag til belønninger ut fra disse kriteriene; gratis, uten mat/snop og innen en skoletime (hele eller deler) Noen tips til belønninger er lagt til pedagogisk materiell.

Belønning i klassen

Belønning for en hel gruppe er godt egnet ved for eksempel trening på å følge forventningene til atferd i klasserommet, i overgangssituasjoner, på tur osv. Det utfordrende her kan være om du har en elev med en utfordrende atferd. Om hele klassen ikke når belønninga p.g.a. denne eleven vil eleven stigmatiseres som syndebukk.

Ved all belønning er det viktig at vi definerer oppnåelige mål og at vi IKKE forventer 100% måloppnåelse.

I foreldrerådgiving for barn med risiko for å utvikle atferdsproblemer PMTO (Parent Management Training Oregon), legges lista for måloppnåelse ved 70%. Dette er basert på internasjonal forskning og kan legges til grunn for belønning i skolen.

Individuell belønning

Individuell belønning er knyttet til elevens faglige og/eller sosiale mål. Også her gjelder 70% måloppnåelse som godt nok.

En vanlig innvending mot individuell belønning er elevenes opplevelse av urettferdighet. Det er lærerens ansvar å fremstille dette for elevene på en måte som gjør at de både forstår hensikten med tiltaket, og erfarer at likhet ikke er det samme som rettferdighet.

I en klasse kjenner elevene hverandre og hverandres utfordringer. Arbeidet med individuelle belønninger har som mål å redusere negativ atferd og øke samarbeid og faglig innsats. Når negativ atferd reduseres i en gruppe kommer det alle elevene til gode. Når det er sagt vil det være smart å bruke både kollektive og individuelle belønninger med jevne mellomrom for alle elevene i en klasse.

Ved å jobbe med både individuelle og kollektive mål og belønninger, viser vi voksne en respekt for ulikheter og elevenes ulike behov for støtte. Vår oppførsel viser elevene eksempler på atferd som er akseptert på skolen. Individuelle og kollektive mål og belønninger er nyttige i arbeidet med et raust og inkluderende læringsmiljø i en klasse.

«Jeg er læreren deres og kjenner dere. Dere er ikke like og derfor kan jeg ikke behandle dere likt.»

Hvorfor skal vi rose og belønne elevene for at de gjør det de skal gjøre?

I arbeidet med systematisk bruk av ros og belønning møter vi både positive holdninger og skepsis. Skepsisen kan gjenspeile den norske skoles manglende tradisjon på å bruke ros målrettet. Fremdeles er det praksis i noen skoler å registrere når eleven gjør feil, eller det som ikke er i tråd med forventningene. Vi registrerer for eksempel når de snakker uten å rekke opp hånda, når de ikke har gjort leksene og når de kommer for sent. Har det samlet seg tilstrekkelig med anmerkninger, kontakter vi hjemmet.

Skolen har ansvar for en god relasjon mellom skole og hjem. For foreldre til barn med utfordrende atferd kan dette samarbeidet være krevende. Skoler som har en tradisjon for å kontakte hjemmene først og fremst ved negative hendelser, kan oppleve foreldre som kvier seg når de ser det er skolen som ringer.

De programmene som bygger på tilsvarende elementer som «Ta grep», har endret retningen fra «å ta de på fersken i å gjøre noe galt» til «å gripe eleven i å gjøre det rette». Positiv oppmerksomhet handler også om å gi foreldrene positive tilbakemeldinger om elevenes skolehverdag. En viktig huskeregel kan være å fortelle om noe positivt og om noen tiltak som er iverksatt for å hjelpe eleven, før vi forteller om elevens utfordringer.

Fra boka **«Elevenes læringsmiljø – lærerens muligheter. En praktisk håndbok i relasjonsorientert klasseledelse»** av Inger Bergkastet, Lasse Dahl og Kjetil Andreas Hansen:

- «Hvordan man som lærer velger å bruke sin oppmerksomhet er i stor grad med på å påvirke både den faglige og sosiale aktiviteten i et klasserom. Litt forenklet kan vi si at den faglige innsatsen eller sosiale atferden læreren velger å gi oppmerksomheten til, gjerne har en tendens til å gjenta seg.»
- «Når læreren roser en elevs oppførsel på en god måte øker sjansen for at eleven gjentar den oppførselen hun får ros for.»

Fra boka **«Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn»** av Carolyn Webster Stratton:

- «Alle barn vil før eller senere kunne lære seg god atferd – men barn som er sent utviklet, eller har oppmerksomhet – eller atferdsproblemer, trenger rosen og oppmerksomheten mye mer..... De har behov for en lærer som jobber systematisk og målrettet med en og en atferdskomponent om gangen, der læreren gjentar ros og oppmuntring om og om igjen.»

Fra boka **«Dette gidder jeg ikke, lærer. AD/HD i skolen»** av Bjarne Vetrehus og Terje Bjelland:

- «Det er viktig at det er en klar overvekt av oppmerksomhet på det eleven gjør bra og på det en ønsker vedkommende skal gjøre mer av. Positiv oppmerksomhet forteller hva han skal strekke seg mot, mens kritikk bare forteller hva han gjør galt, ikke hva målet er. Det er lettere å lære av det en gjør riktig, enn det en gjør feil»

Skolens plan for systematisk oppfølging

Forskning viser at en suksessfaktor for implementering av program/tiltak i skolen er skolens systematiske oppfølging av tiltakene over tid. Skolen må prioritere å følge opp arbeidet. Prinsippene i «Ta grep» bør videreutvikles kontinuerlig. Dette skal gjøres fra PPT sin hjemmeside, men må også gjøres på de enkelte skolene.

I de skoleomfattende programmene som LP-metoden og PALS, ligger det et krav om samarbeid med eksterne instanser som Senter for atferdsforskning i Stavanger og Atferdssenteret i Oslo.

I prosjektet «Ta grep» utfordrer vi skolene til selv å finne en måte å sikre en varig forankring av tiltakene. I hvilken grad skolen vil oppleve å få resultater av arbeidet med de ulike temaene, vil være sammenfallende med hvordan skolen jobber med systematisk oppfølging og forpliktelse i alle ledd.

PPT anbefaler skolene å lage en plan for systematisk oppfølging.

TA GREP om POSITIV OPPMERKSOMHET, ROS OG BELØNNING		
Ansvar og fremdriftsplan		
Innhold	Ansvar	Dato
Oppstartmøte mellom ledelsen, ressursteamet og PPT for planlegging av oppstart og fremdrift	Rektor/ledelsen i samråd PPT	
Implementeringsarbeid på skolen	Rektor/ledelsen Ressursteam	
Informasjon på foreldremøter om innhold og resultat	Rektor/ledelse	
Hefte deles ut til hele personalet	Rektor/ledelsen	
Første personalmøte om «Positiv oppmerksomhet, ros og belønning» Ulike typer, velg ut øveområder for personalet	Rektor/ledelsen i samråd PPT	
Oppfølging på personalmøte om «Positiv oppmerksomhet, ros og belønning»	Rektor/ledelsen Ressursteam	
Bruk av pedagogisk materiell etter avtale med ledelsen	Hele personalet	
Oppfølging på personalmøtet Vurder endringer og resultat	Rektor/ledelsen	

Hvordan komme i mål? Gode tips til arbeidet

En viktig suksessfaktor for arbeidet er å gå fra tilfeldig bruk av positiv oppmerksomhet til å sette ros og oppmuntring i system.

Refleksjon og veiledning

Bruk kollegaene. Få hjelp av hverandre til å være en «kritisk venn». Dere kan avtale å være på besøk i hverandres timer i for eksempel 15 minutter. Legg merke til hvordan den andre læreren bruker ros og oppmuntring. Knytt det opp mot kjennetegn og ulike typer ros. Drøft dette sammen på møter i felles planleggingstid.

Systematisk arbeid på skolenivå

Systematisk bruk av positiv oppmerksomhet må ikke bare foregå i klasserommet, det må løftes opp på personalmøtene som et felles satsingsområde for skolen.

Informer om elever/klasser dere jobber spesielt med i en periode. Andre lærere som da ser eleven gjøre det som er forventet, for eksempel leke uten konflikter i friminuttene, kan gripe anledningen og gi eleven en positiv oppmerksomhet i form av en beskrivende kommentar.

Bruk personalmøtene til å løfte frem det dere lykkes med og utveksle ideer til videre arbeid.

Registrering og belønning av måloppnåelse

Første gang er det lurt å velge en elev hvor dere har rimelig mulighet for å lykkes. Velg ut ett enkelt mål og formen for registrering. En av fallgruvene er at lærere velger et mål som er for upresist og ikke målbart. Eller det kan være formuleringer som inneholder flere mål.

Inn- og utgang til og fra klasserommet er en situasjon hvor det er enkelte elever som lett skumper bort i medelever. Dette kan det lett bli konflikter av.

Ett konkret mål for en elev kan være: «Gå inn i klasserommet og hold armer og bein for deg selv.» Dette er målbart og kan belønnes

Få hjelp av hverandre til å følge opp registreringen. Målet må gjelde i alle timene.

Skole – hjem samarbeid

En suksessfaktor er å få foreldrene med på å støtte arbeidet med eleven. God dialog i forkant og underveis er viktig.

Fokuser på det positive

Også for oss som jobber i skolen er det viktig å rette fokus mot det vi får til. Der det jobbes mye med utfordrende elever er det en tendens til at det negative skygger for de positive hendelsene. Vår opplevelse av elever kan lett bli preget av en forutinntatt holdning.

La det være tid for utlufing av nederlag og frustrasjon, MEN rett oppmerksomheten mot det som både dere og eleven lykkes med.

Hvordan opprettholde fokus?

«Ta grep» bygger på anerkjent kunnskap om læringsmiljø og den kompetansen som allerede er i skolene. Lærere bruker alle elementene i ulik grad, også positiv oppmerksomhet.

Gjennom «Ta grep» er målet å styrke skolene i å sette dette inn i det systematiske arbeidet for å bedre læringsmiljøet. Om skolene skal lykkes med det må det forankres i skolens satsningsplaner og synliggjøres.

Positiv oppmerksomhet er i stor grad en profesjonell måte å snakke med elever. Gjennom trening blir vi bevisste på om vi roser eleven, eller gir en beskrivende kommentar og belønning blir enklere å iverksette.

For å hjelpe skolene til å opprettholde fokus foreslår vi følgende tiltak i system:

Oppfølging av positiv oppmerksomhet:

1. Sett **systematisk oppfølging** av arbeidet inn på skolens årsplan/årshjul.
2. Skolen har etablert en **kontaktperson/ressursperson** på skolen som sammen med ledelsen har et ekstra ansvar for å støtte de andre lærerne i det videre arbeidet. Denne personen kan ha ansvar for utforming av materiell, komme med tips på
3. Ledelsen prioriterer kollegaveiledning til trening i bruk av positiv oppmerksomhet.
4. Trinnene presenterer eksempler på vellykket gjennomføring av positiv oppmerksomhet til felles inspirasjon på personalmøtene.
5. Ressurspersonen holder **kontakt med PPT** for støtte og oppfølging.
6. PPT **følger opp skolen** ved å vurdere arbeidet sammen med ressursgruppa hvert år, og gi støtte ut fra skolens behov for arbeidet med opprettholdelse.

Pedagogisk materiell, gladmeldinger

Dette materialet er enkelt å lage selv. En motivasjonsfaktor kan være å ta med eleven på å velge ut farge og motiv.

Gladmeldingene er laget etter inspirasjon fra Carolyn Webster Stratton sitt materiell i De Utrolige Årene.

GLADMELDING

I dag vil jeg fortelle at _____
(elevens navn)

har vært med på å gjøre klasse miljøet bedre ved å trene på

(elevens mål)

Underskrift

dato

GLADMELDING

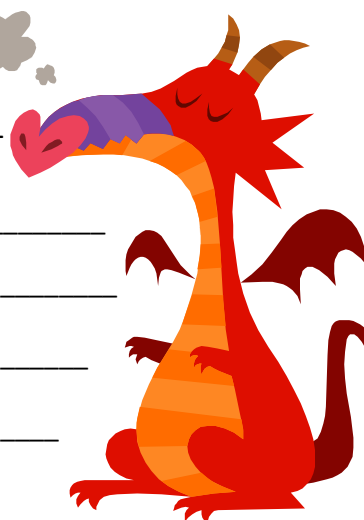
Det gleder meg å fortelle at _____
(elevens navn)

har _____

Takk for din støtte!

Underskrift

dato

Pedagogisk materiell, registrering av måloppnåelse

Ta en sjekk i klassen med «egenmelding» av måloppnåelse.

JEG KAN KLASSEROMSREGLENE		
Jeg rekker opp hånda når jeg vil si noe		
Jeg jobber i timen uten å forstyrre noen		
Jeg rydder pulten før jeg går ut		
Jeg lytter når andre har ordet		

Individuelle mål kan brukes av alle elever, eller enkelte. Skjema kan ligge på pulten eller hos lærer.

Mitt mål er: Jeg rydder pulten før jeg går ut.	MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	TORSDAG	FREDAG
1. time					
2. time					
3. time					
4. time					
5. time					
6. time					

For elever med mange utfordringer kan det være motiverende å velge farge og bilde til «sitt» skjema. Legg lista for antall «stjerner» slik at eleven oppnår belønning ofte nok til å opprettholde motivasjonen for å trene.

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
Jeg får stjerne hver gang jeg: Går til plassen min med armer og bein for meg selv.					

Når jeg har fått 10 stjerner får jeg en 15 min. avtalt avbrekk

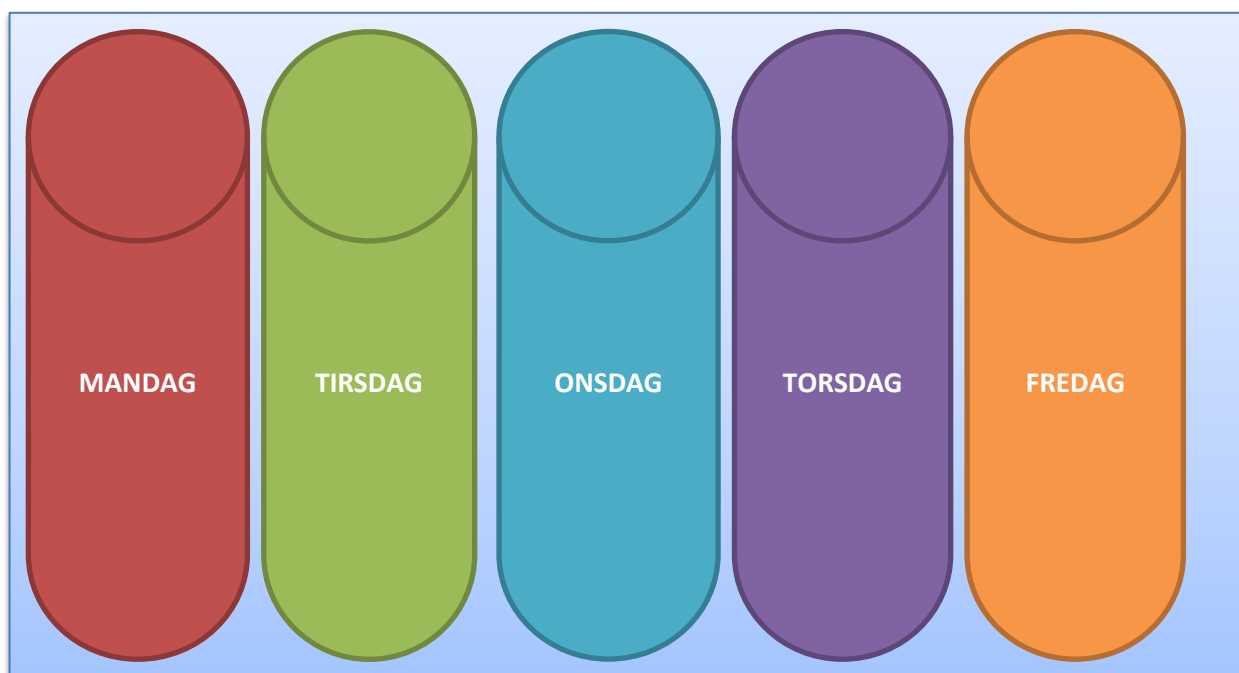
Ukeplan med «grønne» timer

«Grønne timer» er en enkel registrering hvor man bruker ukeplanen og krysser med grønt for de timene som fungerer i henhold til målene. Finn ut hva som er oppnåelig mål for denne eleven. Daglig eller ukentlig.

«Grønne timer» kan også brukes som registrering for en hel gruppe hvor man for eksempel setter inn en ekstra innsats for bedre arbeidsro. Få elevene med på å definere hva som er en god time og hvor mange timer det skal være i løpet av en uke. Du legger føringer for både antall og definisjon av en god time. Her gjelder også regelen om 70% måloppnåelse. Heng opp og kryss av.

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
1.					
2					
3					
4					
5					
6					

Flere forslag til registrering. Jobber man med hele klassen er det litt ekstra motivasjon i en fargerik plakat på veggen.

Hva er kriteriene for en «god time»?

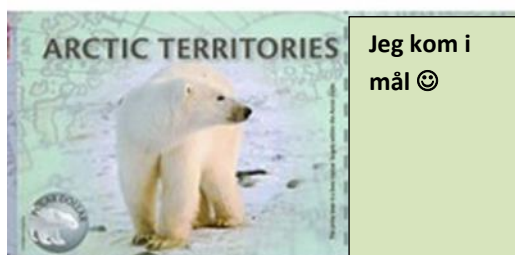
Hvor mange gode timer må klassen klare i løpet av en uke for å få en belønning?

Ulike utforminger kan i seg selv være motiverende for elevene.

Pedagogisk materiell, verdikort

Igjen; mye moro med nett og pc.

VERDIKORT

FIRE KORT OG JEG BESTEMMER
LØRDAGSFILMEN ☺

Verdikort kan brukes for å opprettholde elevens motivasjon for å endre atferd. For noen elever er det belønning nok å få et kort.

VERDIKORT
FOR OLAV
JEG SAMLER TIL

Hanne sitt
verdikort

Verdikortene er knyttet opp til trening på individuelle mål. Eksempelet med fire kort, går ut på at måloppnåelse for en dag, gir ett verdikort. For å få belønning i slutten av uka, samler eleven til fire kort (= fire dager). Dersom eleven oppnår målene sine i fire av fem dager skal eleven få belønning. Belønningen kan gis på skolen eller hjemme. Disse eksemplene kan fungere godt i samarbeid med hjemmet.

Belønninger brukes sammen med klart definerte mål og registrering av måloppnåelse.

Pedagogisk materiell, belønningsmeny

Hel klasse/gruppe:

Belønning for hel klasse kan være en hel time eller deler av en time. Gjør det som passer best til aktiviteten og klassen.

- Utetime: lek, tur, stafett
- Alternativ fag time: bruk spill, pc, fargelegging m.m. legg på stasjoner og rullèr
- Fagtime ute: naturfag – let etter sesongens tegn, insekter, bygg lyslykt i snøen,
- Fagstafett ute: Del klassen inn i f. eks. fire lag. Hvert lag plasseres på ulike steder. Lærer har oppgavene på kort. En elev fra hvert lag går/løper til lærer og henter oppgavekortet som tas tilbake til gruppa som sammen løser oppgavene. Første lag ferdig vinner heder og ære.
- Brettspill
- Lage såpebobler og blåseformer med piperensere.
- Se på små klipp fra tv eller youtube. Dette kan være ren underholdning eller fagstoff.
- Lek samarbeidsleker ute / gamle leker m.m.
- Gruble i klassen

Individuell belønning:

Individuell belønning er knyttet til elever som i større grad trenger støtte for å opprettholde målrettet arbeid. Dermed trenger de hyppigere tilbakemeldinger og belønninger enn andre. Jo yngre elevene er, jo hyppigere trenger de tilbakemelding og belønning.

Belønningene kan være 10 – 15 minutter med:

- Fagarbeid på pc
- Fargelegge mandala
- Lage en fortellerbok / tegneseriebok
- Se i blader / bøker
- Leke for seg selv. Utfordringene her kan være å avslutte. Dette må kanskje trenes inn.
- Gå på biblioteket/lesestua (når det er betjening der)

Når vi jobber med elever med atferdsutfordringer er det ingen fasit. Disse oppleggene må skreddersys. En god relasjon til eleven er grunnmuren som resten bygger på.

Skole-hjem-samarbeid er viktig. Det er også slik at hjemmet har mulighet til andre belønninger og konsekvenser enn skolen har.

For noen elever kan daglige måloppnåelser samles opp til en belønning hjemme i helgen. Dette trenger ikke være kostbare belønninger. Barn setter ofte stor pris på egentid med foreldre eller muligheten til å velge film eller mat for familien.

Den daglige oppmuntringen kan være i form av et verdikort som eleven tar med hjem.

Referanser benyttet i alle temaheftene:

Atferdssenteret – Norsk senter for studier av problematferd og innovativ praksis (2006): *Tidlig innsats for barn i risiko Et kommunalt program for forebygging og behandling av atferdsvansker hos barn. foreldrerådgiving*

Bjarne Vetrhus, Terje Bjelland (2006): *Dette gidder jeg ikke lærer. AD/HD i skolen*. Info Vest forlag

Carolyn Webster Stratton (2005): *Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn*. Gyldendal akademiske

Dan Olweus (1992): *Mobbing i skolen. Hva vet vi og hva vi kan gjøre*. Oslo Universitetsforlaget

Hanne Jahnsen, Sigrun Ertesvåg, Kariane Therese Westerheim (2011): *Utvikling av sosial kompetanse. Veileder for skolen*. Utdanningsdirektoratet

Inger Bergkastet, Lasse Dahl, Kjetil Andreas Hansen (2009): *Elevens læringsmiljø – lærerens mulighet. En praktisk håndbok i relasjonsorientert klasseledelse*. Oslo Universitetsforlaget

Stephen Smith, Jeff Sprague (2004): DVD: *Systematisk tilsyn og veiledning. Å skape et trygt og positivt miljø på skolens uteområder*. Atferdssenteret i Oslo, iris media inc

Terje Ogden (1989): *Atferdspedagogikk i teori og praksis*. Om arbeid med atferdsproblemer i skolen» Universitetsforlaget AS

Thomas Nordahl, Øystein Gravrok, Hege Knudsmoen, Torill M.B. Larsen og Karin Rørnes (red) (2006): *Forebyggende innsatser i skolen. Prinsipper og strategier for implementering*. Sosial- og helsedirektoratet og Utdanningsdirektoratet.

Utdanningsdirektoratet (2011): *Arbeid mot mobbing. Veileder for ansatte og ledere i grunnskolen*. Utdanningsdirektoratet.

Utdanningsdirektoratet ved forskergruppen Thomas Nordahl, Sigrun Ertvåg, Ann Gustavsen, Svein Nergaard, Ann-Karin Sunnevåg, Arne Tveit (2009): *Materiell for helhetlig arbeid med læringsmiljø*. Utdanningsdirektoratet

Voksne for barn (2009): *Zippys venner*. Gamlebyen grafiske

Øystein Slette (red.) (2012): *Opplæringslova og forskrifter med forarbeid og kommentarer*. PEDLEX Norsk Skoleinformasjon 2012

Nettsider:

Det kongelige kunnskapsdepartementet (2010-2011) Meld. St. 18: *Læring og fellesskap. Tidlig innsats og gode læringsmiljøer for barn, unge og voksne med særlige behov*.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/regpubl/stmeld/2010-2011/meld-st-18-20102011.html?id=639487>

De Utrolige Årene: <http://deutroligearene.uit.no/dua/forside>

Kjetil Tveit Hasselberg, Kjartan Eide (2012): *Kjetil og Kjartans tips mot mobbing*

<http://www.mobbing.no/index.aspx>

<http://www.mobbing.no/Snakk-med-meg-metoden.aspx>

Kjetil Tveit Hasselberg, Kjartan Eide (2012): *Trivselslederprogrammet*

<http://www.trivselsleder.no/no/HJEM/>

LP-modellen: <https://lpmodellen.wordpress.com/>

PALS: <http://www.atferdssenteret.no/ulike-studier/positiv-atferdsstoette-i-skolen-2007-2012-en-longitudinell-evaluerings-og-utviklingsstudie-article33-967.html>

RESPEKT: http://laringsmiljosenteret.uis.no/vi_tilbyr/programmer/respekt